

Утицај верске традиције на борбени морал Војске Југославије

УДК: 2:355.433.4(497.1)

Мр Јован Глигорић, пуковник

Аутор настоји да, на основу вере и традиције, издвоји, дефинише и објасни борбене традиције на које је вера утицала тако да су постале посебан квалитет, с једне стране, и да, с обзиром на значај и потребе изградње морала, прикаже како верске традиције, као надахнуће, могу да постану правила понашања и аспирација за подвиге ратника на бојном пољу, с друге стране.

У чланку је указано на неке облике верске традиције – из буна, устанака и ратова српског и црногорског народа – чији се утицај може поуздано утврдити и у Војсци Југославије.

Увод

Покушаји уопштавања значаја вере и њеног утицаја на морал у нашој земљи после Другог светског рата указују на то да је верска традиција најчешће разматрана као тзв. заостала и назадна религијска и митска свест. У односу на револуционарне традиције, углавном је сматрана реметилачким чиниоцем и табу-темом, па су чињени покушаји да се њен утицај надомести политичком традицијом и идеологијом. Велике друштвене промене у нашој земљи, током деведесетих година допринеле су успостављању насилно покиданог континуитета, односно повратку српског и црногорског народа својој традицији, националним коренима и вери, њеним симболима и вредностима. Превладало је схватање да је човекова моћ да верује један од основних стубова његовог биолошког и духовног живота и да му је религија, као лични доживљај и као друштвена реалност, још увек значајно духовно упориште и друштвена вредност. Стога се знатно афирмише религијска свест, која се и јавно показује као чувар идентитета народа, његове историје и традиције. Религијске идеје постале су поново значајне не само на индивидуалном већ и на ширем друштвеном плану. У истраживањима је потврђено да су значајне могућности које пружа религија, поред осталог и у одбрани друштва, и да их не треба занемаривати. У процесу трансформације Војске Југославије уочена је потреба за изналажењем нових вред-

ности за изградњу и јачање морала и за свестранијим приступом у сагледавању вере и верске традиције, као и за брзим ослобађањем од стереотипног поимања вере под утицајем дугогодишње идеологије и политике.

Теоријске основе истраживања утицаја верске традиције

Традиција – предање

Традиција се најчешће дефинише као „скуп вредности, идеја, норми, обичаја који су садржани у историјском памћењу, културном идентитету појединаца, група, народа и човечанства“.¹ То је човекова свест која га уверава, на основу генеолошког стабла, да није пука јединка која настаје рађањем и ишчезава смрћу, већ да наслеђује врлине и вредности стечених трудом бројних генерација предака које истовремено, брани и негује. Традицијом се преноси оно што се изабере из прошлости као највредније, тј. оно што је издржало вековну проверу на искуствима људи, тако да се на скраћен начин учи и усваја оно што би појединац морао да учи целог живота ако би до тога сам долазио.

У основама свих религијских учења традиција има посебан значај. У хришћанству се, у најширем смислу, под традицијом подразумева налог самога Бога, који је дат као божанско откровење, не као *Библија*, већ у облику порука које су апостоли чули од Исуса Христа или су их добили надахнути Светим духом, али их нису записали, већ су их пренели народу путем проповеди. У православној теологији, за разлику од римокатоличке, уместо речи традиција, увек се користи термин *предање* и позива се на предање. Према *Оксфордском речнику*, „Предање је схватање, вера или обичај који се предаје од предака потомцима“. Односно, предање јесте вера коју је Господ Исус Христос предао апостолима и која је од апостолског доба предавана у цркви и преношена с покољења на покољење. Из тога произилази да је предање знатно старије и шире од *Светог писма* јер је постојало и пре него што су га записали Христови ученици – апостоли. Предање се битно разликује од традиције по томе што се преноси начином живота, односно понашања. Прави православни мислилац и верник, како тврде православни теолози, треба да доживи предање изнутра, „оно је живот и подвиг, лични сусрет са Христом, у цркви као Телу Христовом, као заједници верних“.² Као неодвојиви део целокупне народне традиције, верска традиција спада у њен најстарији и, у народу, најразвијенији део. Од самих почетака писане верске традиције може се запазити да је одбрана верника била централно питање сваког религијског учења, што, поред осталог, потврђује чињеница да су рат, војска, ратници, одбрана и целокупна војна делатност први стицали ореол светости. У синтези историјских искустава, и у оквиру цркве, ратничка традиција – љубав према отаџбини и свом народу, свест и спремност да се за то бори и жртвује – има

¹ Група аутора, *Енциклопедија политичке културе*, „Савремена администрација“, Београд, 1993, стр. 1204.

² „Православље“, 15. септембар 1996. године.

посебно место. Услед јаке узајамне повезаности и зависности између вере и патриотизма, целокупна патриотска свест српског народа била је прожета верским вредностима. Стога питања одбране, односа према насиљу и непријатељу, као и практична упутства за понашање верника у рату, имају посебан значај у историји Српске православне цркве. То даје право и могућност, без обзира на то што атрибут *борбена* знатно противуречи циљу хришћанске православне вере, да се тај део верске традиције, а нарочито њен праксеолошки аспект, издвоји и разматра као верска борбена традиција.

Верску борбену традицију чини систем учења, вештина и понашања који се формирао кроз историју у оквиру Српске православне цркве ради заштите верника (српског народа). Њене основне карактеристике произилазе из сакралних својстава, која одбрани, рату, ратницима и њиховом оружју дају посебне особине и чине их борбено надмоћнијим и ефикаснијим.

Верску традицију чини посебном, тј. специфичном у односу на целокупну, а посебно борбену традицију, сакрално (божанско) у појавама и личностима у разним облицима. Свети ратници, њихове особине и својства, најчешће се испољавају кроз појаве епифаније и хијерофаније.³

За разлику од предхришћанског (паганског) периода српске митологије, култ светог ратника (хероја) настављен је и у хришћанству, али му је одузет пагански идолопоклонички карактер. Након пада српског народа у ропство хероји више нису били синови или сродници митских богова, него Божији – Христови светитељи, због чега су постали реалнији, али су добили духовно дубље значење. Они су, уједно, свети апостоли, подвижници на бојном пољу и свети мученици. Њихова легенда произилази из жртве за Христа и Христову (своју) веру, они су свети ратници и носиоци сакралног подвижништва, као свети кнез Лазар, војвода Обилић, Бошко Југовић, Марко Краљевић, и други. Поред сакралних особина по којима се издвајају (свето порекло, посебно обележје – белега, поседовање тајне поруке, и слично), свети ратници су посебно оптерећени прошлошћу предака. Она као „завет“, „наук“, „прареч“ и „прасавест“ у њима нагонски живи. „По томе су сви они слични као браћа“ (Андрић). Заборавити прошлост, према верској традицији, значи исто што и умрети. „Памтити“ је (било) равно животу. Тако се колективно памћење народа транспоновало у сакралне вредности и чувало кроз индивидуалну појаву митског хероја, кроз његове трансцендентне особине и својства. Заправо, на тај начин се одржавала

³ Епифанија се, најчешће, схвата као присуство божанства, или као „богојављење“ у појавама и предметима објективног света: у земљи, одећи, оружју или другим сакралним предметима митских јунака.

Хијерофанија значи појављивање божанског у људском бићу. Оваплоћује се у митским јунацима, херојима древне прошлости, и на основу религиозних вредности даје ратницима надљудске особине: храброст и ризиковање сопственог живота због узвишеног циља, спремност на трпљење и жртву, непоткупљивост, достојанство пред противником, витешку смрт, и слично.

духовна вертикала народа. Само издизањем слободарских и борбених вредности на ниво светости и поштовањем сакралних својстава унутар појединаца могло се постићи непрекидно обнављање и победа борбених и слободарских тежњи и врлина у народу.

Снагом верског морала и надахнућа, верска традиција вишеструко утиче на човека у борби. Изграђујући осећај моралне чистоте, нудећи Божију помоћ и веру у успех и спас, она може снажно да подстиче истрајност, храброст, одлучност, спремност на жртву и друге ратничке врлине. Искуство је показало да српски ратници, када бране своју отаџбину и њене вредности, радо преузимају своја верска обележја. Озарени вером у Спаситеља, они знају да се тако сврставају уз нараштаје својих христољубивих предака, који су бранили ту исту свету земљу и за њу умирали изговарајући имена истих – својих светаца. Због схватања рата као Божијег дела и увиђања да оно што раде није ништа друго, до оног што су радили и многи други пре њих, њихова индивидуална акција и жртва добијају много шири смисао и значај. На том плану, верска, као и друга традиција, ратницима даје мноштво образаца и узора који могу снажно да подстичу њихову борбеност и храброст. Свети узори се у борби најчешће оживљавају помоћу социјално-психолошких механизма идентификације и пројекције и испољавају кроз поистовећивање бораца са светоузорицама, односно њиховим подвизима. Идентификација може да буде толико снажна да их доведе до халуцинација, тј. ратници могу да „лепо виде“ како их њихов узор или спаситељ предводи и како је са њима. Наводи се „да се сила Божија стварно појавила у боју на Крусима преко св. Петра Цетињског, када су га неки војници видјели како у току битке лебди изнад земље, штитећи их свештеним покровом своје молитве“.⁴ То се догађа у тренуцима снажног верског надахнућа и, најчешће, у тешким и одсудним тренуцима по живот ратника на бојном пољу. У таквим, тзв. граничним и неухватљивим тренуцима живота, „кад легенда и мит прелазе у стварност“, како их је описивао Андрић, кад „речи постају маглине“ а „чињенице почињу да лебде“, „кад осетимо да нам се тле измиче испод ногу и руке узалуд пружају увис, ми се нагонски хватамо за оно што дотад нисмо знали да знамо и имамо. Пред нама искрсавају затрпана искуства и навике наших предака за које нисмо ни слутили да живе у нама“.⁵

Косовски мит – основни извор верске борбене традиције

Српска митологија целокупног преткосовског периода, без обзира на бројне праузоре, није добила одговарајући значај као извор за неговање верске борбене традиције. Разлог за то је, поред осталог, косовски пораз и мит који је на основу њега створен, односно његов

⁴ Група аутора, *Јагње Божије и звијер из бездана*, „Светигора“, Цетиње, 1996, стр. 23.

⁵ Иво Андрић, *Омер-паша Латас, Сабрана дела*, „Свјетлост“, Сарајево, 1981, стр. 148.

значај сагласно последицама које су из пораза произишле по српски народ. Стога су бројни мотиви и узори, како из ранијег тако и из каснијег периода, морали да буду потиснути и изостављени да би трагика пораза и легенда косовских јунака дошла до потпуног изражаја. Тако је косовска катастрофа, у општем склопу неба и земље, схваћена као национална жртва и трагедија у којој је све изгубљено, а касовски јунаци као велики хришћански и народни мученици. Ратујући на Косову против иноверника („проклетих Агарјана“) и губећи у поразу своју државност и цркву, основни мотив верске и целокупне српске борбене традиције постала је борба за веру и праведну освету („Ко се освети, тај се посвети“). Тако је Косовски бој, и мит који је на основу њега створен, одређивао херојску судбину српског народа вековима и био прекретница у очувању идентитета преко предања и веровања. Он је прерастао у метафору јунаштва и жртвовања, а нове личности – косовски јунаци, појављују се као божанске (хијерофанијске) личности, са свим трансцендентним циљевима и својствима.

Опредељујући се унапред за „царство небеско“, а не за „царство земаљско“, и приносећи своје животе као жртву, косовски јунаци су пред битку поручили свом кнезу: „Умрећемо да увек живи будемо“ и „Принећемо себе Богу као жртву“. Тако се херојско дело ратника и смрт хришћанских мученика везује у нераскидиву целину и израста у особену појаву (уникум) у историји народа. Поред опредељења за царство небеско и мотива о издаји, кнежева вечера садржи бројне праузоре, значајне за обликовање борбене традиције. Кнежева (беседа) заклетва на вечери уочи битке у којој позива на верност и именује витешке особине својих племића оваплоћење су моралних борбених врлина за којима је тежила душа поробљеног народа. Подударност да се кнежева вечера одвијала уочи битке, која је вођена на Видовдан – крсну славу цара Лазара, даје целокупном догађају сакрално обележје. Њена духовна сродност са Христовом тајном вечером, где је такође реч о издајству и верности, видљива је у многим детаљима. Међу моралним вредностима, кнез посебно наглашава храброст, као највишу врлину оваплоћену у божанском лику Милоша Обилића. Милош, оклеветан код кнеза, према народном предању, ризикујући свој живот и приносећи га као жртву, обезглављује турску војску и тако изгубљеној бици даје херојско обележје духовне надмоћи. Тиме ће Милош постати централна личност косовске епопеје и, уопште, српске традиције.

Поред бројних мотива и узора садржаних у косовском предању, посебно је значајно, као врело патриотизма и родољубља, стварање и обликовање култа „свете српске земље“. Називи „отачаство“, „српска земља“, „пастирство“, „дедовина“ и слично појавили су се веома рано а њихово значење остало је скоро непромењено у свести народа од Немањића до данашњих дана. Сакрални називи за српску земљу налазе се још у биографијама светог Симеона (Немање) које су написали његови синови Стефан и Сава. Стефан, пишући о слави и величини свога оца, детаљно је описао просторне и народносне границе „српске земље“ у то време. За свога оца каже да је био „сакупилац земаља ота-

частва његова, пастир и учитељ“.⁶ Описујући државничке послове и целокупни живот Немањин, Стефан и Сава у биографијама наглашавају како је „све радио с Богом и у име Бога“, па се и српска земља помиње као „Света Божија Земља“. На основу чињенице да се кнез Лазар, бранећи „отачаство“ пред одлучну битку, причестио и заклео своју војску, српска земља још више добија сакрално значење. Она се касније, по узору на светога Кнеза и његове ратнике, морала бранити „вером и жезлом“ и била је достојна највеће жртве. Служба Богу и отачаству, од самог почетка писане традиције, две су најсветије и нераздвојне дужности. Лазарево опредељење „за благочастије и за отачаство нам умрети“, и „Непоштедимом живот наш, да жив пример после овога другима будемо“, Милошева витешка смрт и Јефимијин плач, њене речи захвалности светоме Кнезу што се „жртвом представио“ бранећи отачаство и своје потомке, били су највећи извор надахнућа. Стално су подсећали живе на „велико дело“ и вековима потхрањивали мисао у народу да му је царство отето и да га треба повратити.

Утицај верске борбене традиције на морал Срба у периоду од пада Србије под турску власт до Првог српског устанка

У периоду од пада Србије под турску власт до Првог српског устанка не може се говорити о неговању, нити о значајнијој заступљености верске борбене традиције. Због тешког ропства у којем се нашао српски народ и немогућности несметаног исповедања вере свако присећање на немањићку државу („Кад се белеше српски манастири, а олтари украшаваше Србију“) изгледало је патетично. Зато су Срби, како наглашавају историчари, осећали духовну располућеност. Верска борбена традиција је повремено оживљавана у устанцима Срба крајем 15. и почетком 16. века, као и у 17. веку, када су Срби учествовали у ратовима између Турске и Аустрије. Повољнији период за обнављање верске борбене традиције била је обнова Пећке патријаршије, на граници Турског царства, где је постојала тежња да се искористи неки рат између Турске и Аустрије, или Турске и Венеције, и отпочне борба за слободу. Наиме, Црква је као представник српског народа, увек посредовала између њега и других хришћанских држава када је била реч о сарадњи у ратовима против Турске. Осим тога, црквени великодостојници су често предводили буне и покрете свог народа (вршачки владика Теодор Тивидоровић био је на челу устанка у Банату 1594. године).

Почетком 15. века, према историчарима, српска историја се преселила у епску народну поезију. Тиме је верска борбена традиција добила „поузданог чуvara“ у бројним народним јунацима и узорима. Непосредни стваралачки пориви епских јунака који не прихватају стварност као судбинску неминовност значили су неговање бунта и отпора у народу ради супротстављања турском ропству. На примерима епских јунака, хајдука и ускока, у српском народу, као и у другим народима Европе у

⁶ Миливоје Башић, *Старе српске биографије*, I, Геца Кон, Београд, 1924, стр. 31.

то време, развио се посебан, тзв. витешки кодекс, на чијим су правилима и порукама обликовани етика и морал српског ратника. Митска машта о подвизима и јунаштву у минулим временима добила је својства најзначајније стварности, тј. „највише истине“ и „правог одговора“ на колективну фрустрацију народа, односно снагу психолошке мотивације и практичне акције. Било да је реч о отвореним и лако препознатљивим епским порукама, или о другим видовима транспоновања стварности, попут „неког збивања у тишини“, како је то изразио Момчило Настасијевић, прихватања привида као дела стварности и његовог надвладавања сопственом маштом, која се „могла осмелити на немогуће“, као што чине Андрићеви јунаци, њихово значење и поруке народу у постојећим условима могу веома конкретно да се схвате и разумеју. Поред бројних епских песама, у којима опис двобоја, јуначки поступци и врлине долазе до потпуног изражаја (из којих се много учило), највећа вредност тог периода јесте изградња и обликовање косовског мита у народу. За верско и национално одржање народа било је судбоносно то што је пораз опеван тако да не изазива малодушност и клонуће, што је одржан биолошки опстанак народа, и што се успело „да азијатска поплава захвати само подруме, а да духовни чардаци остану нетакнути“ и да по витештву и жртви „и после 500 година потомци никада не буду сличнији прецима“, како каже Н. Велимировић.

Многи великани српске културе и традиције опчињени косовском, градили су властиту легенду. Ипак, чини се да косовско предање није имало ватренијег и доследнијег поборника од владике Петра Петровића Његоша. Обилић је Његошев идеал, и више него идеал човека – он је за песника врста божанства. Обилић влада у бесмртном царству духова и сви Његошеви јунаци га сањају. Али, састанку са њим у другом животу треба да се радују само они који су се показали као витезови у овом животу, и од тог састанка треба да се стиде они који су се показали слаби и вероломни. „Његошева душа, која је жеднела за најузвишенијим хероизмом, нашла је свој идеал у Обилићу“, каже владика Николај. „Хероји су за њу и Душан и Новак, и Мандушић и Мићуновић, и Кастриотић и Карађорђе, но Обилић је чудо витезовах“, он се уздиже над свима, он, као Ахилес, „над сјенима влада...“⁷ Ретко се код песника могу наћи оде јунаштву и витештву оних који гину за слободу и своју веру као код владике Његоша. Јер, само борбом и јунаштвом стиже се „к светом гробу бесмртног живота“.

Неговање верске традиције у Првом и Другом српском устанку

Српска мисао о средњовековној снази и слави и нарастање обилићевске тежње о освети Косова посебно су дошли до изражаја у целокупном народу приликом дизања Првог српског устанка. Почетком 19. века предање из народних песама почело је нагло да се преноси у историографију, где се нарочит значај посвећује косовској традицији и

⁷ Исто, стр. 170.

светородној лози Немањића, тј. кнезу Лазару и „дарству небеском“, светом краљу Стефану Првовенчаном и цару Душану. Устаници су са собом носили ковчег св. краља Стефана Првовенчаног као израз жеље за успостављањем континуитета српске државности. Узрок пораза на Косову народ је видео у издаји Вука Бранковића. Зато су устаници који су организовали и припремали устанак посебно били оптерећени тим проклетством. Треба узимати у обзир чињеницу да су Срби на сличан начин правдали и друге своје неуспехе, али и то да су многе народне прваке и кнезове Турци погубили због издаје. Зато је у припреми устанка заклетва у Бога била посебно значајна. Служила је као средство сигурности и имала судбоносан значај за народ. Најпотпунији подаци о тој појави налазе се у мемоарима учесника устанка: Петра Јокића, Гаје Пантелића, Јанићија Ђурића и Лазара Арсенијевића Баталаке. Петар Јокић, Карађорђево близак пријатељ, наводи пример заклетве устаника Шумадије са Карађорђем на Аранђеловдан 1803. године. Након краће беседе, у долини оближње јаружице, прота буковички Атанасије опомињао је „виђене“ и „отмене“ људе: „Али при свем том, браћо моја, овде у овом нашем послу пре свега нужда је верност и постојанство. Опомените се шта би с нама на Косову, кад издаде Вук. То ће исто сада бити, него треба да се сами пред Богом и један другом обећате да о издаји ни помислити нећете... Сви су се потом заклели на протином 'малом крстићу'."⁸ Тајна коју је требало скривати односила се на одлуку да се устанак дигне у марту наредне године, а заклетва коју је прота буковички изговорио умногоме подсећа на Лазареву клетву пред Косовску битку. Након издаје и сече српских кнезова у Орашцу, заклетве су попримиле „обрисе општег значаја, чак судбоносног за народ“, каже историчар Радош Љушић. Зато би заклетве требало схватити као један од првих корака ка слободи. Како су устаници доживљавали заклетве свештеника, заклињање у Бога и љубљење крста, како је то утицало на трептај њихових душа, најбоље се види из сећања Вула Илића, кога цитира у својим мемоарима Лазар Арсенијевић Баталака: „Када смо се заклињали да један другог изневерити нећемо, коса ми је на глави, чини ми се, дупке стајала, чињаше ми се да сам окрилатио, и да нећу већ више по земљи ходати, него да ћу од тада почети летети; чињаше ми се као да је сами бог међу нас сишао...“⁹ Клетву, као најсигурније средство за сузбијање издаје, спомиње и Филип Вишњић у свом устаничком епу. У „Боју на салашу“ војвода Вујица Вулићевић изговара заклетву сличну Лазаревој. Исту заклетву изговорио је пред Лозничку битку командант – војвода Лука Лазаревић. Поред обећања на верност, Карађорђе је у заклетви налазио успешно средство за сузбијање страха устаника. Пре битке с Аганлијом у Дрлупи, Карађорђе је довео проту Атанасија, који је одржао говор и заклео устанике. „Говорио им је да нема чега да се боје, Бог је са њима. Пошто их је осоколио и тиме убла-

⁸ Исто, стр. 29.

⁹ Лазар Антонијевић Баталака, *Историја српског устанка*, I, Београд, 1979, стр. 66.

жио страх, затражио је, за сваки случај, да се опет закуну '... да ћете сложено ударити и да се нећете издати'. Сви су прихватили колективну заклетву, па су, подигавши три прста, изговорили оне исте речи као у Орашцу". „Ободрени и под заклетвом устаници су наступили храбрије и одлучније“, закључује историчар.¹⁰ У „Боју на Чокешини“ Вишњић веома надахнуто и драматично описује верски ритуал, када, пред саму битку, чокешински свештеник Ади Константин причешћује и заклиње јунаке. У песми „Узимање Ужица“ прота Милутин се са својих тридесет калуђера моли без престанка „не бил' нашег освојили града“, а песма „Почетак буне на дахије“ пуна је верске симболике и божанских порука. Иако се питање издаје није постављало као у Првом устанку, полагање заклетви верности често се практиковало и у Другом устанку. На тајном састанку у Рудовцима, они који су припремали Други устанак „заверили су се поново дигнути на Турке оружје, и за то (су) клетву положили на часном крсту и светом Еванђељу у присуству боговађског игумана Авакума, на мразу, снегу и под ведрим небом“.¹¹ Питање издаје није било карактеристично само на почетку и током оружаног дела устанка већ и у периодима затишја, а посебно на крају Првог устанка, када се назирала његова пропаст. У духу косовске традиције, издајом је правдан и тај пораз. Поред осталог, сумњу је потхрањивало и лојално држање Милоша Обреновића према Ашин-бегу и Сулејман-паши: са првим се побратимио, а другог поочимио, и заједно са њима учествовао у гушењу Хаџи Проданове буне, што је стварало подозрење у народу.

Верска борбена традиција у Првом и Другом српском устанку може да се прати и кроз косовски мотив јунаштва и царства небеског. Наиме, на основу косовске традиције, стално се постављало питање да ли се ореолом славе, равне Милошевој, могао заоденути било који српски јунак. Односно, који су карактеристични примери јунаштва у тим устанцима на основу којих се нововековни јунаци могу представљати као Милошеви наследници.¹² Такви јунаци су, према казивању Филипа Вишњића: Јанко Катић, Милош Поцерац, Стојан Чупић и Анто Богићевић, а према Вуку – Мирко Апостоловић и Хајдук Вељко Петровић. Очаран јунаштвом и славом (х)ајдук-Вељка, Вук пише: „По срцу и по телесном јунаштву био је први не само у Србији, него се може слободно рећи и у целој Јевропи свега свуд ратног времена. У вријеме Ахила и Милоша Обилића он би њиов друг био, а у његово вријеме Бог зна, би ли се они могли с њиме испоредити“.¹³

О томе колико је предање – одлука Срба да на Косову бране државу чак и по цену замене земаљског за небеско царство – утицало на вождове устанике да се на исти начин жртвују за нововековну државу

¹⁰ Р. Љушић, *Србија у 19. веку*, НИУ „ВОЈСКА“, Београд, 1994, стр. 34.

¹¹ Сима Милутиновић Сарајлија, *Историја Србије од почетка 1813-е до конца 1815-те године*, Лајпциг, 1837, стр. 119. Преузето из: Р. Љушић, *исто*, стр. 36.

¹² Опширније: Јован Глигорић, *Косовски мит као надахнуће*, „Нови гласник“, бр. 3–4, 1999.

¹³ Вук, *Житије Ајдук Вељка*, Даница за 1826, Сабрана дела, 8, стр. 75.

у писаним изворима има мало непосредних података. Међутим, спремност да се гине за слободу, појединачно и колективно, постоји од самог почетка устанка. На основу одлучних обећања, порука и писама које је слао на различите стране види се да је Карађорђе наговештавао тешке дане, али и одлучност да се истраје у борби. Сличне поруке упућивале су и војводе војводе и устаници. У писму устаника султану, писаном у намери да се избегне борба, устаници су поручили: „Кад је правда са света прогната, волемо умрети („умрећемо да живи будемо“, прим. Ј. Г.). Боље је умрети него носити окове робства без надежде икада ослободити се. Живот нам је терет и ако смо осуђени са потомством нашим на вечито робство, волемо сами жртвовати своју децу, него и остављати свирепости наших угњетача...“¹⁴ Вожд је, попут кнеза Лазара, често исказивао намеру да ће пре дати свој живот него допустити Турцима да поново освоје Србију. Родофиникину је говорио: „Но ја вам се заклињем Богом, да Турци, за живота мога, неће у Србију ући – они то могу учинити само преко мене мртва“.¹⁵ У критичне дане 1809. године, вожд му је поново писао да су устаници спремни „гинути као наши стари на Косову“.¹⁶ Након склапања мира у Букурешту и одласка руске војске из Србије, вождова одлучност је изгледала још уверљивије. У писму митрополита црногорског Петра Првог (24. фебруар/8. март 1813) Карађорђе је обавештавао да се „до капље крви упустити нећемо, и бранићемо се док један трајемо“. Сличних изјава до коначног пада било је више. Да су се Срби припремали за „царство небесно“ причињавало се и Турцима. Они су с разлогом претпостављали и страховали од отпора који би Срби могли да организују попут онога на Косову пољу. У војду су могли, према ономе што је до тада показао, да виде новог Лазара. Стога је најб ваљевског кадије 1806. године писао босанском везиру: „Они су сад на све стране разаслали писма пуна лажи и обмане. Њихове су зле намере да отежу до Ђурђев-дана, а после тога, као што је некад краљ Лазар изишао на Косово, сви ће на Косово изићи. Они стално држе у рукама књиге о историји споменутог краља и он је велики подстрекач буне у њиховом разуму“.¹⁷ Међутим, до одлучног обрачуна није дошло како је вожд најављивао, а пад Србије 1813. године потхрањивао је народну машту за још једно предање. Прво се пронео глас да је вожд умро, а одмах затим „да сандук, то јест, кивот Светога Краља шкрипи“ што је било знак да ће пропасти Србија. Пред навалом много јаче османлијске војске, оставши усамљена због руске заузетости ратом против Турске, устаничка Србија је морала да пропадне. Карађорђе није имао, нити је смогао снаге да пружи одлучан отпор Турцима 1813, као кнез Лазар 1389. године. Али, без обзира на све то, пораз Србије, а посебно вождов одлазак у Аустрију, давали су повода представницима друге династије да га оптужују и да се у народу понови предање

¹⁴ Л. А. Баталака, *исто*, стр. 201 (преузето из: Р. Љушић, *исто*, стр. 45).

¹⁵ Р. Љушић, *исто*, стр. 45.

¹⁶ *Исто*.

¹⁷ *Исто*, стр. 46.

о издаји. Предање о неминовном поразу српске војске и Србије, и настојање да се оправда пораз, попут онога на Косову, поновило се том приликом кроз опис турске војске. На сличан начин као у песми „Косанчић Иван уходи Турке“ пред Косовску битку, народни певач (вила) саопштава Карађорђу да му је Вељко погинуо, да је Милош разбијен на Равњу, да је Мутап опкољен у Делиграду и да је турска војска стигла у Годоминско поље.

Историчар Страњковић сматра да је „Карађорђе био добар и веран син Српске православне цркве“. На почетку устанка руски цар Александар Први послао му је сабљу с натписом: „Браниоцу православне вере и отачаства“. „Отац Србије“ био је веома побожан. У шанчевима, пред борбу, према вождовој заповести, свештеници су изговарали молитве, а после борбе благодарење Богу. Једном свом војводи писао је „да свештеници свуда чине молитве и бденија на умоленије Бога да нас укрепи против душмана, да би с Божијом помоћи победили и сатрли“. У писму црногорском владици Петру Првом каже како је српски народ устао у борбу за „своју слободу, своје светиње и манастире“. Због тога је запамћен у народу као човек који је поново „покрстио Србију“, чиме на симболичан начин жели да се премости прекинути континуитет средњовековне црквености и духовности са српском нововековном државом.

Утицај верских традиција на морал у време ослободилачких ратова Србије и Црне Горе (1912–1918)

Сарадња између државе и цркве од немањићке државе никада није била тако добра, као у време балканских ратова. Резултат тог јединства „мача и крста“ – „олтара и престола“, како је говорио Ј. Дучић, сачуваног до коначног ослобођења 1918. године и оличеног у краљу Петру Првом Карађорђевићу, био је масовни хероизам српске војске. На основу анализе ватрених беседа владике Николаја и осталих српских епископа и свештеника у то време, може се закључити да они више подсећају на ватрене прагматичне политичаре, него на духовнике Православне цркве. Припремајући српску војску за велика прегнућа, позивајући се на предање, епископ Николај каже да је Балкански рат светији од свих осталих европских ратова у то време. Према владици Николају, он је светији због тога што се врши дело Божје, „дело искупљене и васкрсле правде“, он је „трунка неправде наспрам брду неправде“ и „док се решава питање правде народа према народу, вере према вери, у зидинама црквеним се не смеју чути проповеди индиферентне према једном таквом прегнућу“.¹⁸ „У узаврелој Србији“, како пишу историчари, све је живело у знаку освете Косова и свете Милошеве правде. Идеали и узорци јунака косовског мита, Марка Краљевића, познатих хајдука и ускока уздизани су до врхунца. Стално се подсећало на Косово и потомци су позивани на велико дело, „на живи пример“ и

¹⁸ Исто, стр. 147.

потребу свесне жртве у борби за слободу и праведну освету. Колико су поједини узорци били присутни у свести ратника и колико је њихова митска машта била снажна током ослобађања појединих места најбоље показује пример који наводи познати грчки и светски митолог Мирча Елијаде. Он, наиме, пише да су борци једне бригаде приликом напада српске војске на Прилеп „видели“ како напад предводи Краљевић Марко. „Дакле“, закључује Елијаде, „коинциденција поновне борбе против Турака у нападу на родни град митског хероја, после вишевековног ропства, понижења и фрустрација под Турцима, деловала је на колективну уобразиљу толико снажно да у њој лик древног народног јунака и његових подвига оживљава чак и у виду оптичке илузије“.¹⁹ У том периоду посебно је био изражен култ „свете земље“. Ратни извештачи су забележили да су српски војници, по доласку на Косово, „као по команди клекнули и стали љубити косовску (као)свету земљу“. Многи су, попут крсташа из Палестине, донели својим кућама, у војничкој торбици, као реликвију, и чували грумен косовске земље.

Повлачење преко Косова и Црне Горе, а нарочито преко Албаније, остало је у духу верске традиције у српском народу запамћено под именом „Голгота Србије“, а поновни победнички повратак српске војске у отаџбину као њен поновни „Васкрс“. Поред четрдесетодневних киша, које су пратиле повлачење српске војске, што су ратници поредили са библијском поплавом, снажног опредељења краља Петра да се на Косову пружи одсудан отпор, попут Лазаревог, култа свете српске земље итд., у том периоду посебно је било изражено предање о васкрсу. На предање о васкрснућу Србије посебно је утицала редовна верска служба. На Крфу је деловало 95 свештеника, а велику помоћ пружили су и грчки свештеници. Богослужењима и другим обредима са војском су често присуствовали краљ Петар и престолонаследник Александар. О једном таквом догађају и утицају верског чина на душу и морал српских војника, писао је владика Николај: „С вером у Бога и неугашеном надом у крајњу победу опреми се на Крфу преостатак српске војске и упаради се 1916. године на први Васкрс у изгнанству да дочека престолонаследника Александра. У настојању да се преброди очај и очува победнички дух војске, млади престолонаследник, поздрави своју војску са: Христос воскрес, браћо! и сва војска отпоздрави: Ваистину воскрес! При томе сваки војник у себи помисли: Нека би и Србија васкрсла! и сви странци који беху присутни задивише се тако бодром духом код малене и измучене војске српске“.²⁰ Поред несаломљиве воље српског војника, мит о васкрснућу потхрањивали су својим изјавама и српске војсковође и политичари, стране дипломате и извештачи. У својим извештајима бројни ратни извештачи поредили су дух српске војске са рађањем новог Феникса. Посланик Огист Боп известио је своје министарство спољних послова: „Овако брз и потпун преображај личи

¹⁹ М. Елијаде, *Митови и историја*, из зборника *Мит, традиција и савременост*, „Дело“, Београд, 1972, стр. 268.

²⁰ Епископ Николај, *Косово и Видовдан*, „Глас Цркве“, Шабац, 1977, стр. 88.

на чудо“. Да је тачна фраза о „васкрсу српске војске“ јасно је ако се упореде извештај Цона Рида, који Србију 1914. године назива „земљом смрти“, и изјава француског маршала Жофра да „повлачење наших савезника Срба, у околностима у којима је извршено, превазилази по страхотама све што је у историји до сада као најстрашније забележено“ са телеграмом немачког цара (гордог и осионог Пруса, познатог непријатеља Срба), који је 1918. године послао бугарском цару: „Рат је решило 60.000 Срба. Срамота“.

Колико је била јака потреба за вером код српских војника показује и чињеница да су у војничким логорима и депоима српски војници правили пољске цркве и олтаре од трске и бензинских буради (у Биници је Моравска дивизија направила цркву од чврстог материјала) да би се у њима молили за спас својих најдражих и поновни васкрс Србије.²¹ Као један од поузданих показатеља за разумевање колективног и морално-психолошког стања и вере у васкрс српског војника као извор може да послужи песма која је пратила цео његов пут: од слома до поновног уласка у борбу и повратка у отаџбину. Она је пуна туге и носталгије, али је испуњена надом и оптимизмом. Певач је, из земље „где лимун цвета жут“, усмеравао своје мисли тамо далеко, где сунце лепше сја, где је његово село, где је црква у којој се венчао. У другој песми каже да ће се заспали Бог ипак пробудити, и пева: „Вратићу се у истоме реду, поново ведар, васкрсао, смео (...) сретнеш ме горда, као што си ме срео“.²² Ако је савезничка помоћ у одећи, храни и лековима помогла да се окрепи тело српског ратника, онда се поуздано може закључити да је вера у васкрс и наду Божију била прометејска снага која је крепила његов дух и душу.

Искуства у неговању верске борбене традиције у Војсци

Краљевине Југославије од 1918. до 1941. године

У новој држави усвојени су најосновнији елементи верске толеранције који су касније дорађивани. Најзначајнији показатељи да је постојала верска традиција у том периоду јесу крсне славе пукова, команди родова и видова, имена и називи јединица и касарни, верски садржаји у симболима и одликовањима, као и законске уредбе, уредбе војних министара, и друго. У Краљевини Југославији, почев од 1920. године, верска служба је била регулисана посебним законима и уредбама министра војног, као и празновање верских празника и упражњавање верских обичаја.²³ Официри и подофицири, као и остали државни чиновници у Краљевини, поред државних празника, били су ослобођени од рада (осим дежурства) на дан своје крсне славе и на Видовдан (св.

²¹ Милорад Прелевић, *Срби на Крфу 1916–1918*, НИУ „Војска“, Београд, 1998, стр. 115.

²² Група аутора, *Историја српског народа у десет књига*, 6. књига, Београд, 1994, стр. 100.

²³ Опширније: група аутора, *Неговање и вредновање традиција у Војсци Југославије*, НИУ „Војска“, Београд, 1993, стр. 34–43.

цар Лазар Српски), 15(28) јун, као дан када се давао помен свим изгинулим борцима за веру и отаџбину. Остали слободни дани зависили су од верске припадности. Тако су, на пример, православни војници и старешине по два дана празновали: Бадњи дан, Божић, Богојављење, Св. Саву, Велики петак, Ускрс, Ђурђевдан, Спасовдан, Св. Ђирила и Методију и Велику госпојину. Сви празници су празновани према тзв. старом – Јулијанском календару. Слично је било регулисано и за остале вероисповести: римокатолике, гркокатолике, евангелисте, муслимане и Јевреје. У односу на уредбе из 1920. године којима је уређивана проблематика, законом из 1929. године смањен је број нерадних дана за припаднике свих вероисповести. Заклетве нових регрута и питомца, као и читавог активног и резервног официјерског кора, приликом ступања на престо новог суверена полагале су се пред свештеницима свих признатих вероисповести, односно верским војним референтима. Освећиване су и заставе, а уредбама министра војног било је регулисано припремање хране, верски пост, причест, присуствовање молитвама, начин сахрањивања и друга питања из оквира верске службе законом признатих вероисповести.

Дисконтинуитет у неговању верске борбене традиције од 1941. до 2000. године

Комунисти су од самог почетка револуције цркву видели као експлоататора и великог непријатеља човека и социјализма, али формално-правно вера током НОР-а није забрањивана. Било је покушаја да се то учини после раскида с четницима, због чега је Тито потписао наређење у којем се захтева од јединица да растурају верске скупове. Пошто је таква пракса штетно утицала на углед партизанских одреда, наређење је брзо повучено. У појединим јединицама постојали су верски референти за све три најбројније конфесије (попут Прве пролетерске бригаде). У затишју, између борби, борци су могли да одлазе на богослужења и да упражњавају друге верске обреде, а у местима у којима су јединице боравиле референти су бесплатно пружали верске услуге народу. Међутим, према неком неписаном правилу, а које се свуда осећало, религији се прилазило на крајње ниподаштавајући начин, а борци верници били су изложени подсмеху „свеснијих другова“. Иако су постојале значајне разлике у појединим републикама у претходној Југославији, атеистички став и однос према цркви у послератном периоду био је један од основних показатеља „политичке подобности“ и оданости политици Савеза комуниста Југославије у изградњи социјалистичког друштва. На цркву се гледало као на институцију „с оне стране“ официјелног друштвеног система, као на „проблематичну“ институцију преко које се, најчешће, могао изразити опозициони став према владајућој атеистичкој идеологији и култури. У Инструкцији о неговању револуционарних традиција народа и народности у обуци и

васпитању у ЈНА није било ниједне теме која се односила на верску традицију, као ни на даљу српску прошлост.²⁴

У рату (1991–1992) на просторима претходне Југославије показало се да је религија у свести бораца веома присутна. Од уважавања религиозних осећања бораца и прећутног одобравања обреда често је зависило да ли ће борци прихватити старешину, пошто је поново постојао велики страх од издаје. Вера, дакле, није слабила, већ је јачала ауторитет и поверење у непосредне старешине. Она је, у неку руку, била легитимација старешине (да ли је он „наш“). Нека истраживања спроведена у то време показала су да је већина бораца у смртној опасности веома често призивала Бога. Иако верска пракса није била уведена, прећутно се толерисало освећивање оружја, застава, командних места, групно крштавање бораца, молитве пред одлазак у борбу, и слично. Могло се запазити да је вера као мотив борбености била веома изражена у структури личности најбољих ратника. У времену када су преко ноћи нестале скоро све вредности на којима се градило морално-политичко јединство бивше армије, када су мобилизацију ометале бројне политичке несугласице и противуречности, вера се показала као значајна снага за изградњу моралног јединства и кохезије јединица.

Будући да се увидео значај који вера има у животу бораца и њен утицај на морал, већ у првој години рата приступило се упражњавању верских обреда, а касније и институционализацији вере у Војсци Републике Српске (ВРС) – од Главног штаба до нивоа јединица ранга пука – бригаде уведено је формацијско место референта за верске послове – свештеника. У већини јединица та су места била попуњена, а тамо где није било могућности да се јединице попуне свештеницима, верске услуге су пружали свештеници са територије на којој је јединица изводила борбена дејства или из суседне парохије. У ВРС уведена је и негована верска подука. У организацији Српске православне цркве штампан је мали молитвеник и подељен сваком борцу. Скоро сваки борац носио је око врата крст или неку другу реликвију као знак своје верске припадности. Према изјавама најодговорнијих команданата ВРС и других показатеља, одлучно враћање Војске традиционалним вредностима и српским обичајима (узимање Видовдана за крсну славу ВРС, упражњавање верских обичаја приликом обележавања дана јединица,

²⁴ „Шта све у том ирационалном кошмару није доведено у сумњу, забрањено, потиснуто! Песме 'Тамо далеко', 'Играле се делије', 'Ој, војводе Синђелићу', 'Марш на Дрину', 'Онамо, намо за брда она', 'Ко то каже Србија је мала' итд. Укинута је изванредно замишљена културна манифестација песникања у Трстенику 'Јефимијини дани', забрањен речник Милоша Московљевића, књига Жике Павловића 'Испљувак пун крви', збирка песама Гојка Ђога 'Вунена времена', забрањен је назив вина у Крушевцу 'Цар Лазар' и 'Царица Милица', споменик Карађорђу лежао је у шупи тридесет година, одбијено је 88 молби за наставак радова на Храму Светог Саве на Врачару. Забрањено је било обележавање значајних датума и личности из првог светског рата, јубилеји највећих војних победа у првом светском рату нису се смели прослављати у Југославији, већ је одред наших војника одлазио у Париз и на величанственим парадама на Јелисејским пољима марширао испред Де Гола, и тако даље и тако даље“ (Срђан Недељковић, Разговор са Боком Стојичићем, *Култура као тачка ослонца*, „Видици“ Београд, 4–5/1990, стр. 203).

масовна крштења бораца, освешћења оружја и командних места, причест, сахране погинулих бораца уз верске обичаје) ојачало је јединство одбрамбених редова и уливало веру борцима да се ослоном на властите снаге и уз материјалну и моралну подршку православних народа могу одбранили своја вековна огњишта.

Верска традиција је негована и током агресије НАТО-а на СР Југославију. Иако тај аспект изградње морала није детаљно сагледан, може се закључити да су вера и њена традиција, као надахнуће и храброст која се и тога пута „осмелила на немогуће“ и задивила свет, биле знатно присутне у свести бораца и народа. Оживели су мотиви косовске легенде у бројним видовима, а нарочито у реторици истакнутих политичара и војних старешина, посебно команданта Приштинског корпуса („Косово ће бранити 125 хиљада Обилића“), порукама подршке које су војници и старешине са караула и других места упућивали команданту 3. армије и Приштинског корпуса (да ће и они „као њихови стари на Косову до краја бранити сваку стопу свете српске земље“) и др. Поједине парохије урадиле су и делиле резервистима мала упутства за морално поступање у рату, било је случајева организованог одласка на богослужења, масовних обреда крштавања војника и полицајаца у Високим Дечанима и другим местима, освештавања положаја и оруђа, групних и појединачних сусрета са свештеницима, и другог.

Истраживање утицаја верске традиције на борбени морал Војске Југославије

Методологија истраживања

Истраживање²⁵ је изведено због потребе да се, на основу новонасталих потреба и односа према религији у нашој земљи, сагледа место вере и верске традиције као извора морала Војске Југославије. Сходно томе, циљ истраживања је био проналажење поузданих показатеља о утицају верске традиције на борбени морал Војске Југославије, односно њихово антиципирање, уз сагледавање међузависности с осталим релевантним друштвеним и ситуационим чиниоцима изградње морала. Полазећи од постојећих теоријских сазнања, искустава из савремених ратова и резултата емпиријских истраживања, истраживањем је требало да се: одреде и дефинишу основни садржаји (извори) као теоријска основа објашњења утицаја верске традиције; (б) анализирају основни облици верске традиције који утичу на морал у рату; в) систематизују облици према континуитету испољавања и интензитета утицаја; г) дође до поузданих емпиријских података о стању религиозности као основи испољавања вере и верске традиције и ставовима припадника Војске о значају вере и верске традиције и њеном утицају на морал, и д) антиципирају најприкладнији облици коришћења верске традиције који утичу на морал у постојећим друштвеним околностима. У истраживању се пошло од генералне хипотезе да: „Православне верске традиције

²⁵ Истраживање је обављено у оквиру израде магистарског рада аутора.

позитивно утичу на понашање припадника Војске Југославије и на њихову мотивацију у рату, односно на њихов борбени морал“. Истраживање је обављено средином 1997. године, на основу упитника, на репрезентативном узорку од 2.267 припадника ВЈ свих профила, у оквиру пројекта *Вредновање морала у систему борбене готовости Војске Југославије*. За сепарат „Религија и морал“ израђена је посебна скала од 17 питања. Иако јединствена, скала (условно) садржи три групе питања, на основу којих је требало да се утврди: 1) чињенично стање у вези с религиозношћу популације у Војсци Југославије; 2) мишљење и ставови припадника Војске Југославије о утицају вере и верске традиције на морал; и 3) утицај вере и верске традиције на Војску Југославије.

За прикупљање података о утицају верске традиције на морал коришћене су технике анкетирања и интервјуа. Примена технике анкетирања и технике скалирања појединих одговора (ставова), омогућена је комплекснија обрада података. Опредељење за четворостепену скалу, уместо уобичајене петостепене, условљено је одлуком наручиоца пројекта (да се морал вреднује оценом од 1 до 4), мада се она показала као прикладнија за мерење ставова и самооцене личне религиозности јер је смањен број неодређених исказа.

Варијабле су укрштене са свим варијаблама у пројекту. Тиме је, поред сагледавања веза и односа између питања унутар скале, омогућено сагледавање утицаја питања из скале (религиозности) на сва питања у пројекту, односно на кључне индикаторе изграђивања и вредновања морала. Поред података дескриптивне статистике, израдом табела контингенције, израчунавањем Хи (квадрат теста) и Пирсоновог коефицијента корелације, омогућен је поступак научне анализе, односно сагледавање веома сложених веза и односа зависних варијабли у односу на кључна обележја војне популације: јединицу, дужност, службену оцену, социјално порекло, школску спрему у грађанству, школску спрему у војсци и религиозност. У завршној фази статистичке обраде добијених података примењена је факторска анализа и обиман поступак с матрицама модела, матрицама структуре и матрицама корелације између фактора (за статистичку обраду коришћен је програм *SPSS for WINDOWS*).

Резултати истраживања

Резултати истраживања религиозности припадника

Војске Југославије

Религиозност је операционализована кроз пет индикатора: признавање властите религиозности (као независне варијабле), признавање Бога, веровање у Бога, познавање основе свог верског учења, постојање интереса за верском едукацијом и ставовима у вези с практиковањем одређених чинова побожности у касарни.

Према властитој оцени (табела 1), од укупно 2.319 испитаника Војске Југославије 609 (26,3 одсто) каже да је веома религиозно, 503

Табела 1

Мишљење (тврдња)	1	2	3	4	Сред. вред.	Стан. дев.	Ранг
1. „Вера нас је одржала њојзи хвала“?	10,8	20,8	32,0	36,4	2,94	0,99	3
2. Да ли у неким за Вас тешким ситуацијама призивате Бога?	12,5	37,7	25,0	24,8	2,62	0,98	9
3. Да ли веровање у Бога доприноси јачању морала Војске?	13,4	31,5	35,9	19,2	2,60	0,94	10–11
4. Да ли верујете у Бога?	15,0	20,0	43,6	21,5	2,71	0,96	7
5. Да ли познајете основе свог верског учења?	14,3	20,0	41,0	24,8	2,76	0,98	6
6. Да ли познавање верске традиције доприноси јачању морала Војске?	10,4	26,5	32,7	30,3	2,82	0,97	4
7. Да ли Вас кнез Лазар, Милош Обилић, Бошко Југовић и други свети српски ратници подстичу на храброст и пожртвовање?	11,1	16,6	26,3	45,9	3,07	1,02	2
8. Да ли би заклетва пред свештеником допринела јачању морала Војске?	18,5	36,7	26,2	18,6	2,45	0,99	13
9. Да ли причест, освећење оружја и други верски обреди у рату подстичу верност, оданост, храброст и друге борачке врлине?	13,8	33,5	31,7	21,0	2,60	0,96	10-11
10. Да ли на војничкој заклетви и другим свечаностима у касарни, као гост, треба да присуствује и свештеник?	20,2	26,3	34,1	19,5	2,53	1,01	12
11. Да ли војничку заклетву треба полагати пред свештеником?	32,0	31,2	23,7	13,2	2,18	1,02	16
12. Да ли бисте волели да у Вашој јединици исповедате веру?	44,0	34,3	15,0	6,7	1,84	0,90	17
13. Да ли бисте у својој јединици волели да изучавате литературу, слушате предавања и на друге начине сазнајете верску традицију?	28,4	29,3	31,9	10,4	2,24	0,79	15
14. Да ли бисте волели да са јединицом посећујете света места?	14,1	16,2	43,0	26,7	2,81	0,98	5
15. Да ли јединица треба да има и слави своју крсну славу?	18,3	23,1	32,4	25,9	2,66	1,05	8
16. Да ли имена, ликови и други симболи српских светих ратника треба да буду заступљени у називима касарни, као и на медаљама, одликовањима и другим знамењима ВЈ?	6,4	17,3	38,4	37,00	3,08	0,89	1
17. Уколико би Ваша јединица имала свештеника да ли бисте му поверили своје проблеме (исповедили се) и затражили помоћ од њега?	26,3	31,4	25,7	16,5	2,32	1,03	14

Напомена: 1 – потпуно се слаже; 2 – слаже се; 3 – не може да процени; 4 – не слаже се.

(21,7 одсто) да су религиозни, 1.043 (45,0 одсто) да не могу да оцене, док само 164 (7,1 одсто) испитаника каже да нису религиозни. Исто тако, Бога призива веома често 591 (24,8 одсто) често 595 (25 одсто), само понекад 896 (37,7 одсто), а никада не призива Бога 297 (12,5 одсто) испитаника.

Према дужности, Бога највише призивају студенти и ученици, затим војници, војници по уговору и командири одељења, а најмање старешине. Према социјалном пореклу, то највише чине (једнако) испитаници из породица интелектуалаца и „осталих“ (51,7 одсто), а потом испитаници радничког (50,6 одсто), сељачког (46,9 одсто) и службеничког порекла (43,0 одсто). Занимљив је висок проценат обраћања Богу испитаника из породица интелектуалаца и осталих у односу на испитанике из земљорадничких породица. Такође занимљиво је да то чешће чине испитаници са средњом (52,9 одсто) од оних с основном школом (45,6 одсто). У погледу религиозности нема знатнијег одступања, с тим што се већина (43,3 одсто) из категорије оних који нису могли да одреде да ли су религиозни (45,0 одсто) позитивно изјаснила.

У Бога, према властитој оцени, потпуно верује 511 (21,5 одсто), верује 1.038 (43,6 одсто), не може да одреди 476 (20 одсто) и не верује 356 (15,0 одсто), испитаника. Ако се не узме у обзир половина вредности трећег исказа у ајтему – „не могу да одредим“, испада да у Бога верује 65,1 одсто припадника Војске Југославије, што је знатно изнад просека у друштву. Посматрано према дужностима, у Бога највише верују војници (76,9 одсто), затим студенти и ученици (68,1 одсто), војници по уговору (61,9 одсто), командири одељења (58,7 одсто) и, најмање, старешине (39,4 одсто). У односу на социјално порекло, резултати показују да у Бога највише верују испитаници из породица „осталих“ (67,5 одсто), а затим из породица радника (66,9 одсто), земљорадника (64,9 одсто), интелектуалаца (58,0 одсто) и, службеника (52,0 одсто). У односу на школску спрему (образовање) добијени су следећи резултати: у Бога највише верују припадници Војске са завршеном средњом школом (69,1 одсто), а потом са основном (58,3 одсто), вишом (49,3 одсто) и високом школом (40,5 одсто), док најмање верују испитаници са завршеним магистеријумом или докторатом (8,3 одсто). Иако разлике нису велике, добијени резултати у вези с наведене две основне категорије (школска спрема – образовање, и социјално порекло) према којима се, најчешће, мери религиозност једне заједнице, можда најбоље потврђују тенденцију повратка религији. Наиме, религија више није „привилегија“ сељака, радника и људи с нижим образовањем, већ све више, на основу дескриптивне статистике, пропулзивнијих друштвених група. На знатно већи проценат који верују у Бога у ВЈ у односу на становништво СРЈ (у Србији 54,2 и у Црној Гори 37,4 одсто), поред личног осећања религиозне свести, вероватно је у одређеном степену утицала и чињеница да се испитивање такве врсте први пут спроводи у ВЈ, што је наишло на велико одобравање и подршку испитаника. То, поред осталог, најбоље потврђују ставови припадника ВЈ, наведени у вези с

питањем на које се могло одговорити у слободној форми. Наиме, велики број испитаника сматра „да је крајње време да се нешто по питању религије предузме и у Војсци“. Поред осталог, то је имало за последицу лагано признавање лично побожности (исто као што се она некада негирала), што је посебно карактеристично за категорије испитаника вишег социјалног статуса и образовања. Наведени ставови о природи верника у ВЈ не умањују постојеће резултате. Значајно је да су се ти индикатори о броју религиозних испитаника потврдили и у више мањих испитивања која су обављена у оквиру оцене борбене готовости одређеног састава Војске. Стога и знатно веће резултате дескриптивне статистике добијене у вези с религиозношћу у односу на друга истраживања треба у знатном степену прихватити. Одлучност и жеља припадника Војске Југославије да се врате својим традиционалним вредностима има за последицу и све више ће имати, повећање вредности свих индикатора правог верника, што је истраживањем на одређени начин и потврђено.

Стање религиозности осим директним индикаторима покушали смо да објаснимо и на основу других, посредних индикатора, као што су познавање верског учења и заинтересованост за верску едукацију. Наиме, „добар верник“ треба да познаје своје верско учење или макар основно – догматско језгро вере и да у њега верује. То знање мора да буде компактно, јер се сматра да због сваког одступања од основних догми губи смисао целокупно учење. Детаљнија истраживања тог проблема показала су да Срби не знају довољно о верском учењу у православљу и да постоји тзв. декомпозиција тог језгра. И према тим индикаторима добијени су знатно већи резултати од убичајених. Да познаје и углавном познаје основе свог верског учења тврди 1.558 или (65,8 одсто) испитаника. Да познаје тврди највише ученика и студената (78,2 одсто) и војника (67,8 одсто), а најмање старешина (58,8 одсто) и војника по уговору (55,9 одсто). У односу на социјално порекло, највише је испитаника који познају верско учење из породица „остали“ (77,3 одсто) и интелектуалаца (73,8 одсто), а најмање испитаника из породица службеника (57,1 одсто). У односу на школску спрему произилази да своје верско учење најбоље познају испитаници с основном школом (69,1 одсто) и високом стручном спремом (68,3 одсто), а најмање с вишом стручном спремом (57,1 одсто). Између питања о познавању свог верског учења и веровању у Бога постоји позитивна средња корелација (0,48). Иако се питање верске едукације налази у делу скале који се односи на потребу упражњавања верских традиција, учињен је покушај да се добијени резултати доведу у везу са природом и високим степеном религиозности испитаника због општеприхваћене и установљене позитивне корелације између тих питања (она се и у наведеном истраживању потврдила и износи 0,40). Ставови припадника Војске у вези с питањем да ли би волели да у својој јединици изучавају литературу, слушају предавања и на друге начине стичу знања о вери и верској традицији показују да би то веома волело и волело само 42,3 одсто испитаних. С обзиром на средњу вредност (СВ = 2,24) и стандардну девијацију (СД

= 0,96), питање је, по рангу, на 15. месту на скали. Према дужности то би највише волели студенти ВА (62,1 одсто), много мање војници (39,4 одсто), а најмање војници по уговору (32,2 одсто), а према школској спреми, највише би волели припадници ВЈ с високом школском спремом (42,9 одсто). У односу на социјално порекло, то би највише волели испитаници из породица интелектуалаца (47,3 одсто), а најмање испитаници земљорадничког порекла (39,4 одсто). Поређење резултата према том индикатору (СВ = 2,27; СД = 0,97) са резултатима одговора на пето питање: „Да ли познајете основе свог верског учења?“ (СВ = 2,76; СД = 0,98), наводи на закључак да са знатном резервом треба прихватити резултате који се односе на вредност самооцене испитаника која се односи на познавање своје вере. Ако се тој констатацији додају и чињенице да су питања из треће групе (заклетва пред свештеником, исповедање вере у јединици, освештење оружја, причест и други обреди) знатно ниже вреднована, знатан степен недоследности код испитаника и постојеће корелације, које, иако статистички значајне не одговарају високом степену исказане побожности. Једино постоји већа корелација између веровања у Бога, као кључног индикатора, и призивања Бога – 0,62, док су с осталим индикаторима значајним за мерење религиозности корелације углавном осредње (интерес за едукацију – 0,40; познавање учења – 0,48; заклетва пред свештеником 0,35, исповедање вере у јединици – 0,46; обилазак светих места – 0,31, и крсна слава – 0,34), па се може закључити да је реч о убеђеним и недоследним верницима чије једноставно прихватање Бога значи исто што и некадашње лако негирање личне побожности.

Утицај вере и верске традиције на морал ВЈ

Друга група питања односила се на ставове припадника Војске о утицају вере и верске традиције на морал. Суштина тих питања је да ли и колико вера и верска традиција могу да подстичу и развијају храброст, пожртвовање и друге борачке врлине код припадника Војске Југославије. Пре тога, питање утицаја вере на морал стављено је у шири историјски контекст значаја и улоге вере у одбрани и одржању српског народа – нације („Вера нас је одржала...“). Истраживање је показало да се с наведеном тврдњом потпуно слаже 866 (36,4 одсто), углавном се слаже 760 (32 одсто), није сигурно 494 (20,8 одсто), док наведену тврдњу негира 256 (10,8 одсто) од 2.376 испитаних припадника Војске. Разлике добијене у одговорима релативно су мале у односу на дужност, службену оцену, социјално порекло и школску спрему, док су у вези с религиозношћу знатно израженије (46,8 одсто) и крећу се у распону од 85,0 одсто код веома религиозних, 81,1 одсто религиозних, 60,3 одсто код испитаника који не могу да процене властиту религиозност до 38,2 одсто код нерелигиозних испитаника. Иако изражавају историјски аспект односа вере и одбране, добијене вредности које се односе на утицај вере кроз историју у јакој су вези с осталим питањима из те гру-

пе. Корелација је посебно изражена са питањима која се односе на религиозност, па се може закључити да већина припадника Војске (68,8 одсто) увиђа значај вере за очување властитог националног идентитета и да став према том питању није много условљен степеном личне религиозности испитаника, што је случај са већином других питања. Да су за српску нацију православна вера и одбрана нераскидиве потврдила су и друга најновија истраживања у нас. Слични одговори добијени су на питање о утицају православне свести и Божије воље на морал у оквиру истраживања током рата вођеног на просторима претходне Југославије у ВЈ, ВРС и ВР Српске Крајине.²⁶ Добијени резултати показују да се већина испитаника ВЈ (1.501 или 63 одсто) сложила с тврдњом да познавање верске традиције доприноси јачању морала Војске, у то није сигуран 631 испитаник (26,5 одсто), док се само 248 (10 одсто) испитаника изјаснило негативно. Са средњом вредности од 2,82 питање се, према рангу, налази на четвртном месту на скали. У односу на школску спремну, јединицу и социјално порекло не постоји значајна статистичка разлика. Разлике постоје у погледу дужности: посебно је висок проценат позитивних одговора код старешина (63,8 одсто) и студената ВА, чак 81,3 одсто, у односу на остале категорије. Као независна варијабла, религиозност се и ту показује као генерални чинилац и испољава се у сразмерној величини процента у односу на степен религиозности. Између појединих степена религиозности у односу на друга питања разлике су знатно мање. Наиме, више од половине (54,8 одсто) испитаника из категорије оних који „не могу да процене“ да ли су религиозни позитивно се изјаснило, као и 36,7 одсто оних који то нису, што је доказ уважавања верске традиције и њеног утицаја на морал, без обзира на религиозна убеђења. Следеће питање се односило на утицај светих ратника на развитак бораčkih врлина у припадника Војске. Да свети кнез Лазар, Милош Обилић, Бошко Југовић и други свети ратници и сада подстичу на храброст и пожртвовање сматра 1.092 (45,9 одсто) испитаника, мисли да подстичу 626 (26,3 одсто), није сигурно да подстичу 396 (16,6 одсто), док је оних који сматрају да не подстичу 265, односно 11,1 одсто испитаника. Средња вредност ајтема је 3,07, а СД износи 1,02. Према рангу на скали питање се налази на другом месту. У погледу дужности

²⁶ Наиме, од 954 испитаника из све три војске око 61 одсто сматра да православна свест и божја воља веома утичу и утичу на морал. Добијене корелације потврђују очекиване претпоставке да су одговори у складу са временом које су борци провели у рату, односно временом изложености утицајима ратних тешкоћа. Већа повезаност изражена је између православне свести и статуса у војсци (Ск = 0,27). Наиме, да су православна свест и Божија воља веома утицале и утичу на морал у рату тврди 71,4 одсто бораца – војника на одслужењу војног рока, 69,9 одсто професионалних војника, 69 одсто резервних војника, 67,1 одсто резервних старешина и 49,2 одсто активних старешина. Ако се узму у обзир и резултати одговора бораца у вези с обраћањем и молитвом Богу, потврдило се познато правило: већи степен опасности – ближи Богу (опширније: Неђо Даниловић, *Искуства у развијању борбеног морала војске у грађанском рату на простору претходне Југославије* – магистарски рад, ВА КоВ, Београд, 1997).

уочљиве су статистички значајне разлике између војника (76,3 одсто) и војника по уговору, с једне стране, и студената ВА (89,3 одсто) с друге стране. У вези с школском спремом и религиозношћу нису уочене значајније статистичке разлике. Без дубље анализе интеркорелација између првог („Вера нас је одржала“) и два наведена питања (утицај светих ратника и познавање и утицај верских традиција на морал), њихов висок ранг на скали (2–4 места) умногоме потврђује постављену хипотезу о значајној улози вере и утицају верске традиције на морал Војске Југославије и њеном уважавању од стране испитаника као моћног надахнућа и извора у изградњи борбеног морала припадника Војске.

Ставови припадника ВЈ о неговању верске традиције данас

Аналогно резултатима теоријског истраживања о постојању и улози вере у српској и црногорској војсци кроз историју учињен је покушај у оквиру постојећег истраживања, да се утврде ставови припадника Војске о потреби упражњавања верске традиције као праксе у садашњој ситуацији. На основу тога, може се, донекле, сагледати значај и утицај верског чиниоца као извора морала припадника Војске Југославије. У састављању појединих питања која се односе на упражњавање верске праксе у савременим условима коришћени су индикатори из теоријског дела истраживања за које је доказано да су стално постојали у војсци српског и црногорског народа, као и искуства која и сада постоје у вези с обављањем верске праксе у већем броју савремених армија. То се, пре свега, односи на присуство свештеника војничкој заклетви и исповедање вере у јединици, верску едукацију и упражњавање неких облика верских обреда у саставима ВЈ, као што су крсна слава јединице, посета светих места, и слично. Истовремено, помоћу тих индикатора требало је на посредан начин да се истражи став (однос) припадника Војске према свештеницима Српске православне цркве, јер се наведени обреди обављају у њиховом присуству.

Да би заклетва пред свештеником и сада могла да доприноси јачању морала војске сматра 44,8 одсто испитаника, није сигурно у то 36,7 одсто, док 18,5 одсто испитаника сматра да не доприноси. За позитивну тврдњу определило се најмање војника (40,9 одсто), старешина (42,6 одсто), војника по уговору (46,2 одсто) и командира одељења (48,6 одсто), а највише студената ВА (68,8 одсто). Сличне разлике постоје и у односу на социјално порекло. Најмањи проценат је испитаника из породица службеника (41,5 одсто), из осталих професија (41,9 одсто), земљорадничког порекла (42,3 одсто), а највећи испитаника из породица радника и интелектуалаца (46,4 одсто). Када је реч о религиозности, распон одговора се креће од 20,6 одсто оних који нису религиозни до 72,4 одсто оних који су веома религиозни. Међутим, уочљиво је да се значајан проценат испитаника из категорије нерелигиозних и оних који нису сигурни у то определило позитивно за наведену тврдњу – 20,6

односно 35,4 одсто. У односу на заклетву пред свештеником, причест и освећење оружја, са становишта доприноса подстицању ратничких врлина, испитаници су знатно боље вредновали. Косовским предањем дат је не само мистички ратни занос већ и конкретни облик духовне (у савременом смислу морално-психолошке) припреме за борбу. То је духовно и телесно сабирање војске пред битку, на свету литургију, коју су служили свештеници. Војска је том приликом остављала оружје пре уласка у храм, а затим се исповедала и примала свету причест, божанске врлине и сакрална својства свог оружја. Потом је испред храма, у лику команданта који је узимао благослов од свештеника кроз обред благосиљања ратне заставе, предавала Богу своју судбину. Да би наведени верски обреди веома утицали и утицали на морал изјаснило се 52,7 одсто, није сигурно у то 33,5 одсто, док 13,8 одсто испитаника сматра да не утичу. За позитивну тврдњу изјаснио се најмањи проценат војника – 49,5 одсто, старешина – 49,9 одсто, војника по уговору – 51,3 одсто и командира одељења – 53,0 одсто, а највећи број студената ВА – 76,3 одсто. Нису испољене значајније статистичке разлике у односу на службену оцену, као ни у односу на социјално порекло. Карактеристично је да наведене верске обреде најпозитивније оцењују испитаници радничког порекла. Поред убичајених разлика у односу на религиозност, приметно је да се висок проценат нерелигиозних (27,6 одсто) и оних који то не могу да процене изјаснио позитивно о том питању. С обзиром на резултате до којих се дошло у теоријском истраживању, резултате већег декларативног изјашњавања о претходним питањима, као и искуства из рата на простору претходне Југославије, могло се очекивати да ће та два питања заузети виши ранг на скали. Међутим, вероватно због непостојања ратне опасности и могућности да се она снажније доживи, као и сагледавања одређених потешкоћа и проблема у вези с тим, она су релативно ниско вреднована (13, односно 10–12. место).

Полагање војничке заклетве на верски начин, један је од најстаријих и најчешћих облика верске борбене традиције. Због значаја вредности које бране, одувек се од војника тражила изјава да ће обавити све оно што је у њој наведено. Церемонијал је обично почињао говором свештеника, који је изговарао садржај заклетве, а поданици су се у име Бога и највиших светиња (Свете тројице, Јеванђеља, Свих светих итд.), заклињали да ће испунити дату обавезу. Након тога, свештеник је тражио да се заклетва чува у највећој тајности, а затим је упућивао страшну клетву онемо ко би заклетву погазио или издао. С обзиром на значај и раширеност тог облика верске традиције у прошлости, као и одређених предлога из јединица од стране старешина, у вези с тим питањем, нису добијени очекивани резултати. Да војничку заклетву треба полагати пред свештеником изјаснило се 36,9 одсто припадника Војске, није сигурно да треба 31,2 одсто, а да не треба 32,1 одсто испитаника. Средња вредност тог ајтема износи 2,18, и на претпоследњем је месту на скали. О томе се најмање изјаснило војника по уговору

(29,6 одсто) и војника (33,0 одсто), а највише студената (53,3 одсто). Слични резултати добијени су и у односу на социјално порекло: да заклетву треба полагати пред свештеником изјаснило се највише испитаника из породица интелектуалаца (40,2 одсто), а најмање из породица земљорадника (34,5 одсто). Међутим, то питање је у веома чврстој вези с претходним питањем (присуство свештеника макар и као госта на заклетви) и између њих постоји најјача корелација у скали (0,79). То потврђује неопходност присуства верског (сакралног) момента у лику представника цркве који је, према мишљењу дела испитаника, суштина заклетве и доприноси њеном свечаном и узвишеном чину, што у садашњим условима није присутно, па чин противуречи називу „заклетва“ (одакле потиче сакралност светиња пред којима се сада наш војник „заклиње“?). Добијени резултати у вези с тим питањем суштински оповргавају неке непромишљене и стереотипне закључке о улози свештеника. Наиме, као што су и у ранијем периоду признаване значајне црквене личности – на пример, св. Сава, као просветитељ, мисионар итд., али им се одузимао ореол свеца, тако се сада исказује тенденција прихватања и поштовања вере, али без свештеника, што није могуће када је о официјелној (правој) религиозности реч. Тиме вера и као лични доживљај, а посебно као друштвена чињеница, губи на значају.

Треће питање из те групе односило се на исповедање пред свештеником, односно на духовни рад који обављају свештеници у вези с пружањем помоћи из подручја менталне хигијене ради превазилажења одређених личних проблема. Тај облик рада свештеника, због психофизичких оптерећења људи у рату, знатно може да утиче на душевно стање појединца и јединице. Наиме, из праксе исповедања, развила се савремена психотерапија. Иако циљеви психотерапије и циљеви религије нису на истој онтолошкој равни, јер је циљ психотерапије душевно здравље, а религије (логотерапије) – спас душе, душебрижнштво и брига за ментално здравље имају својих додирних тачака. Димензија религиозности виша је и шира од димензије на којој се заснива психотерапија. Исповедање је прилагођено црквеним канонима и свештеник, исповедајући верника, не трага за узроцима симптома болести, али је чињеница да се после исповедања човек осећа боље. Психотерапеут може да открије одређене узроке и дела, али не може да их опрости. Због тога се делатности психолога и свештеника не искључују у јединици. То потврђује пракса у неким савременим армијама, где психолози и свештеници сарађују на истом задатку. С обзиром на то, као и на црквену праксу заступљену у прошлости, и исповед је уврштена у постојећу скалу и функцију потреба припадника Војске. Укупно 42,2 одсто испитаника изјавило је да би се обратило свештенику и поверило му своје проблеме, није сигурно да би то учинило 31,4 одсто, док 26,3 одсто испитаника то не би учинило. У односу на дужност, потреба да своје проблеме повере свештенику и затраже одређену помоћ, најизраженија је код војника (47,9 одсто), затим код студената ВА (45,2 одсто)

и старешина (45,2 одсто), а најмања код војника по уговору (34,9 одсто). У односу на социјално порекло, добијени су неочекивани резултати. Наиме, најмању спремност да своје проблеме повере свештенику показали су испитаници из породица земљорадника (37,1 одсто), службеника (39,3 одсто), затим интелектуалаца (41,0 одсто), а највишу радници (43,4 одсто). Имајући у виду степен религиозности разлика је знатно израженија. Од оних који нису религиозни (16,4 одсто) до оних који су веома религиозни (68,3 одсто) она износи 53,9 индексних поена.

Најмању вредност на скали (са средњом вредношћу од 1,84 одсто) има питање везано за потребу исповедања вере у јединици. Само 21,7 одсто испитаника се изјаснило да би желело да исповеда веру у својој јединици, није сигурно 34,3 одсто, док не би желело 1.045 испитаника (44 одсто). У односу на дужност, највећи проценат је међу студентима ВА (26,6 одсто) и војницима (24,5 одсто), а најнижи међу старешинама (15,1 одсто) и војницима по уговору (15,9 одсто). У вези са социјалним пореклом не постоје значајније статистичке разлике. Најмање желе да исповедају веру у касарни испитаници пореклом из осталих професија, а највише испитаници радничког (21,9 одсто) и земљорадничког (21,7 одсто) порекла. Поређењем тих резултата са резултатима везаним за претходно питање може да се уочи да испитаници земљорадничког порекла најмање желе свештенике у касарнама, а желе да исповедају веру. Претпоставља се да је то последица њиховог искуства са свештеницима, мада је потребна дубља анализа тих резултата. Припадници Војске су се много позитивније изјаснили у вези с посетама (екскурзије) црквама, манастирима и другим светим местима. За то се изјаснило 1.656 (69,6 одсто) припадника Војске. Високи и знатно уједначени резултати добијени су и у вези с питањем да ли јединица треба да има и да слави своју крсну славу (68,3 одсто). Највећу средњу вредност у скали (3,08), а уједно најнижу стандардну девијацију (0,89) има питање које с односи на заступљеност ликова и других симбола српских светих ратника на медаљама, одликовањима и другим знамењима Војске Југославије. Позитиван одговор на то питање дало је 1.815 (76,3 одсто) испитаних припадника Војске Југославије. С обзиром на поједине категорије, најмање се изјаснило војника (70,9 одсто), а највише студената ВА (92,6 одсто). Значајно је да се и велики део старешина позитивно определио (78,0 одсто). У односу на социјално порекло, најмањи је проценат опредељених међу испитаницима из земљорадничких породица (69,6 одсто), а највећи из породица интелектуалаца (81,2 одсто) и службеника (83,3 одсто). Карактеристично је за то питање да се позитивно изјаснило 63,7 одсто „нерелигиозних“ испитаника. Тако се поновило да је проценат „религиозних“ (84,4 одсто) већи него код „веома религиозних“ (79,3 одсто). Вероватно наведено питање код веома религиозних верника изазива одређене асоцијације на верски кич и маркетиншки приступ религији и традицији, што је иначе препознатљиво у друштву.

Основни фактори утицаја верске традиције на морал

На основу матрице корелације (17×17) видљиво је да између питања постоји умерена позитивна корелација. Највећа је корелација (0,70) између 8. и 9. и 8. и 11. тврдње, које се односе на утицај на морал верске заклетве и верских обреда. У скали нема ниједне негативне корелације. Синтетичком факторском анализом – методом главних компонената издвојена су три фактора у које су се сврстале све варијабле.

Табела 2

Тврдње	Фактори		
	1.	2.	3.
1. „Вера нас је одржала“		0,71	
2. Призивање Бога		0,78	
3. Веровање у Бога и морал		0,81	
4. Веровање у Бога		0,84	
5. Познавање верског учења		0,64	
6. Познавање верских традиција и морал		0,63	
7. Утицај светих ратника на борачке врлине			0,84
8. Верска заклетва и морал	0,77		
9. Верски обреди и борачке врлине	0,74		
10. Присуство свештеника као госта на војничкој заклетви	0,82		
11. Војничка заклетва пред свештеником	0,84		
12. Исповедање вере у јединици	0,73		
13. Изучавање верске традиције јединице	0,77		
14. Посета светих места са јединицом	0,73		
15. Крсна слава јединице	0,70		
16. Називи јединица – касарни, и ликови светих ратника			0,64
17. Исповедање пред свештеником	0,68		

Први фактор с високим засићењем²⁷ (од 0,84 до 0,68), чине питања у скали под редним бројем 8 – 15 и 17. То су индикатори који се односе на традиционално основне облике неговања верске традиције у јединици: полагање војничке заклетве пред свештеником – с коефицијентом учешћа варијансе од 0,84; присуство свештеника као госта на војничкој заклетви – 0,82; значај да се војничка заклетва полаже на верски начин – пред свештеником (0,84 одсто), исповедање вере у јединици и посета

²⁷ Подаци из матрице факторског модела означавају учешће тог питања (фактор засићења) у јачини фактора. Као статистички значајне узимају се вредности од 0,30 до 1,00. Добијене високе вредности по свим питањима указују на значајну поузданост инструмента.

са јединицом светим местима – 0,73; крсна слава у јединици – 0,70 и исповедање пред свештеником – 0,68. На основу носећих елемената засићења (11. и 12. питање) први фактор може да се дефинише као *потреба уважавања (неговања) верске традиције у јединици и морал*.

Други фактор, са засићењем од 0,84 до 0,63, чине питања под редним бројем од 1 до 6 у скали. Носећи елементи тог фактора јесу веровање у Бога (0,84), односно колико религиозност (веровање у Бога) утиче на морал (0,81). Са високим фактором засићења су и остала питања: призивање Бога – 0,78; утицај вере на одржање нације – 0,71; утицај познавања верског учења на морал – 0,64, и утицај познавања верске традиције на морал – 0,63. Обухватајући кључне индикаторе религиозности, са високим процентима засићења варијансе, фактор на најбољи начин потврђује теоријску поставку о значају религијске свести и религиозности као надахнућа и њиховог позитивног утицаја на патриотске врлине и морал ратника. Као и претходни, фактор је веома хомоген у погледу структурирања и питања у скали, с изузетком питања о утицају верске традиције на морал, које је ушло у тај фактор с најнижим процентом варијансе (0,63). Оно на најбољи начин остварује и показује спој божанског и традиционалног. С обзиром на сродност питања која га чине и на носеће елементе, други фактор је дефинисан као *веровање у Бога и морал*.

Као посебан – *трећи фактор*, издвојена су два питања која се односе на свете ратнике, односно на утицај светих ратника на борачке врлине (са 0,84 варијансе) и потребу да свети ратници и сада буду заступљени у именима касарни, на одликовањима и другим знамењима Војске Југославије (са 0,64 варијансе).

Издавањем тог фактора потврђене су наведене теоријске тврдње о утицају верске традиције на борбену традицију, односно да верска борбена традиција највише утиче на морал преко светих ратника, утичући на развој најзначајнијих борачких врлина у српском народу и војсци кроз историју и сада. Трећи фактор је дефинисан као *свети ратници и морал*.

Фактори су хомогени, варијабле које их чине су једнофакторске, и у интегралној факторској анализи, у оквиру издвојених осам фактора, у Пројекту о вредновању морала сви индикатори вере су ушли у посебан, други фактор – *вера и морал*.

Закључак

Верска традиција је од самог почетка обликовала српског ратника и снажно утицала на његов борбени морал, а чување и неговање у народу најзначајнијих борбених вредности и врлина, као сакралних, допринело је стварању храбрих и постојаних бораца за остварење српског ослободилачког и државотворног покрета. Из светоузора верске традиције целокупна српска борбена традиција црпила је узоре за победу. У том погледу у српској и црногорској војсци постоји континуи-

тет, који је добио обележја дисконтинуитета само током и непосредно после Другог светског рата.

Резултати истраживања показују да је код припадника Војске Југославије изражена јака жеља за повратком вери и њеним коренима: да су, према њиховом схватању, вера и верска традиција, са становишта изградње и јачања морала ВЈ, позитивне вредности; да оне и сада, а посебно у рату, могу да буду снажан извор морала и да их треба неговати и развијати. Поједини резултати истраживања антиципирају и нека конкретна решења која, у вези с тим, треба предузети.

Литература:

1. Николај Велимировић, *Сабрана дела*, издање Српске православне епархије западноевропске, Диселдорф, 1977, Шабац, 1998.
2. Николај Велимировић, *Бог ти на помоћи војничке*, „Мисионар“, ХХ/7-8, Београд, 1940.
3. Група аутора, *Религија, рат – мир* (зборник радова), „Просвета“, Ниш, 1994.
4. Група аутора, *Шта нам нуди православље данас*, (зборник текстова), „Градина“, Ниш, 1993.
5. Драгољуб Дамњановић, *Развијање и вредновање морала ВЈ*, „Војно дело“, бр. 2, ВИНЦ, Београд, 1995.
6. Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, „Космос“, Београд, 1939.
7. Доментијан, *Животи светога Саве и светога Симеона*, „Просвета“ – „Српска књижевна задруга“, Београд, 1988.
8. Јован Дучић, *Верујем у Бога и српство*, „Перун“, Титоград, 1950.
9. Милорад Ђорђевић, *Морални фактор ВЈ*, „Војно дело“, бр. 1, ВИНЦ, Београд, 1995.
10. Бранислав Ђурђев, *Улога цркве у старијој историји српског народа*, „Свјетлост“, Сарајево, 1994.
11. Владета Јеротић, *Вера и нација*, „ТЕРСИТ“, Београд, 1995.
12. Атанасије Јефтић, *Свети Сава и косовски завет*, „Српска књижевна задруга“, Београд, 1992.
13. Петар Костић, *Промене понашања ратника*, „Нови гласник“, бр. 1-2, ВИНЦ, Београд, 1995.
14. Предраг Милошевић, *Свети ратници*, „Дечје новине“, Горњи Милановац, 1989.
15. Мирослав Наумовић, *Војничке врлине*, Штампарија Ђорђа Наумовића, Пожаревац, 1900.
16. Мирјана Поповић-Радовић, *Српски витешки кодекс*, „Народна књига“, Београд, 1989.